

SON DÖNEM OSMANLI AF POLİTİKALARI VE 1904 BULGAR GENEL AFFI (‘AFV-I UMÛMÎ) ¹⁴

Muhammet Fatih BOZAN*

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Öğrencisi, mfatihbozan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0104-8896

Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, yunusemre.tekinsoy@gop.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1806-4542

Öz

Fransız İhtilali ile güç kazanan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki farklı etnik ve dini unsurları derinden etkilemiştir. 19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Sırp ve Rum isyanları kısa sürede diğer Balkan uluslarına da sirayet etmiş ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa toprakları umumi bir isyan sahasına dönüşmüştür. Bağımsızlıklarını kazanmak ve Osmanlı hâkimiyet sahasından toprak koparmak isteyen Balkan ulusları, komiteler ve çeteler oluşturarak bölgeyi terörize etme yoluna gitmişlerdir. Bu faaliyetler, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini zayıflatırken aynı zamanda Düvel-i Muazzama'nın da dikkatini çekmiştir. Başta Rusya olmak üzere Düvel-i Muazzama'nın izlediği politikalar ve verdiği destekler ise ayrılıkçı fikirleri güçlendirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bulgar milliyetçiliğinin güç kazanması, komite ve çeteler aracılığıyla ayrılıkçı faaliyetlerin artışı beraberinde getirmiştir. 1878 Berlin Antlaşması ile özerk prenslik statüsüne kavuşan

¹⁴ Bu makale Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde Doç. Dr. Yunus Emre Tekinsoy danışmanlığında halen yürütülmekte olan “1904 Tarihli Bulgar Genel Affı ve Uygulamaları” başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Bulgaristan; Büyük Bulgaristan'ı oluşturmak ve tam bağımsızlık elde etmek için Doğu Rumeli ve Makedonya'da çetecilik faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu türden faaliyetlere katılan ve cezalandırılan mahkûmlara yönelik olarak, 8 Nisan 1904 tarihinde Osmanlı Devleti, Bulgar Emareti ile imzaladığı itilafnamenin üçüncü maddesine göre genel af ilan etmeyi kabul etmiştir. Bu çalışmada; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgeleri, dönemin hukuki metinleri ve literatürdeki temel kaynaklar nitel analiz yöntemiyle taranarak, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonlarında hız kazanan isyan hareketlerine karşı uyguladığı af politikası ve bu kapsamda 1904 tarihli Bulgar 'Afv-ı 'Umûmîsi incelenmekte, bunun yanında af mefhumunun tarihsel gelişimi, hukuk sistemleri içindeki yeri ve sözlü hukuktan yazılı hukuka geçiş süreci analiz edilmektedir. Araştırma sonucunda; Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği bu affın sadece hukuki bir merci aracı değil, aynı zamanda Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketleri dizginlemek ve uluslararası baskıları hafifletmek amacıyla kullanılan stratejik bir siyasi enstrüman olduğu müşahade edilmiştir. Ayrıca af uygulamasının, devlet otoritesini yeniden tesis etme gayretine rağmen, komitacı faaliyetleri tamamen sonlandıramadığı ve beklenen kalıcı barışı sağlayamadığı ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı-Bulgar ilişkilerini salt bir çatışma ekseninden çıkarıp ceza hukuku ve kriz yönetimi bağlamında ele alarak ilgili literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bulgar İsyanı, Bulgar Affı, 1904 'Afv-ı 'Umûmîsi, Osmanlı Devleti.

AMNESTY POLİCİES OF THE LATE OTTOMAN PERİOD AND THE 1904 BULGARIAN GENERAL AMNESTY ('AFV-I UMÛMÎ)

Abstract

The nationalist movement, which gained momentum with the French Revolution, deeply affected the diverse ethnic and religious elements within the Ottoman Empire. The Serbian and Greek uprisings that emerged in the early 19th century soon spread to other Balkan nations, turning the European territories of the Ottoman Empire into a general zone of rebellion. Balkan nations seeking to gain independence and detach territories from the Ottoman sphere of sovereignty established revolutionary committees and armed bands, thereby destabilizing the region. These activities not only weakened the Ottoman hegemony in the region but also drew

the attention of the Great Powers (Düvel-i Muazzama). The policies pursued and the support provided by the Great Powers, particularly Russia, reinforced separatist ideas. From the second half of the 19th century onwards, the strengthening of Bulgarian nationalism brought about an increase in separatist activities through committees and comitadji bands. The Principality of Bulgaria, which attained the status of an autonomous principality with the 1878 Treaty of Berlin, intensified its insurgent activities in Eastern Rumelia and Macedonia in order to achieve full independence and create a "Greater Bulgaria". Regarding the convicts who participated in such activities and were punished, on April 8, 1904, the Ottoman Empire agreed to declare a general amnesty pursuant to the third article of the accord signed with the Principality of Bulgaria. In this study, by scanning the documents of the Ottoman State Archives (BOA), contemporary legal texts, and the primary sources in the literature through the qualitative analysis method, the amnesty policy implemented by the Ottoman Empire against the insurgent movements that gained momentum at the end of the 19th century and, within this scope, the Bulgarian General Amnesty of 1904 are examined; additionally, the historical development of the concept of amnesty, its place within legal systems, and particularly the transition process from oral to written law are analyzed. As a result of the research, it has been demonstrated that this amnesty declared by the Ottoman Empire was not merely a judicial mechanism, but also a strategic political instrument utilized to restrain the separatist movements in the Balkans and to alleviate international pressures. Furthermore, it has been revealed that despite the efforts to re-establish state authority, the practice of amnesty could not entirely terminate comitadji activities and failed to secure the expected lasting peace. In this respect, the study aims to fill a significant gap in the relevant literature by removing Ottoman-Bulgarian relations from a purely conflict-oriented perspective and evaluating them within the context of criminal law and crisis management.

Keywords: Bulgarian Rebellion, Bulgarian Amnesty, General Amnesty of 1904 ('Afv-ı 'Umûmî), Ottoman Empire.

Giriş

Devletlerin bahar ve yazları andıran ihtişamlı devirleri kadar güz ve kışlarına benzeyen hüznün dönemleri de vardır. Bazı devletler Moğol örneğinde olduğu gibi çok geniş bir sahada egemenlik sağlamalarına rağmen ömürleri kısa olabilir. Bir kısım devletlerin ise Doğu Roma örneğinde görülebileceği gibi uzun ömürlü olmalarına mukabil iktidarlarının sonlarında etki

alanları İstanbul gibi bir şehirle sınırlı kalabilir. Osmanlı Devleti ise 1299'dan 1922'ye uzanan 622 yıllık tarihinde üç farklı çağa tanıklık etmiş ve son döneminde dahi egemenlik sahası üç kıtaya yayılmıştır. Bu haliyle Osmanlı Devleti, İbn Haldun'un devletlerin ömrünü sınırlı bir nesil döngüsüne bağlayan "asabiye" teorisine (Uludağ, 2007, s.447) bir istisna teşkil ediyordu.¹⁵ Şüphesiz devlet bu ihtişamlı varlığını ve uzun ömrünü iyi idaresine, insani medeniyetine, adaletle hükmetmesine ve hakkaniyetli davranmasına borçluydu. Ancak kaçınılmaz tarihsel döngü, Osmanlı İmparatorluğu için de geçerli olmuş ve devlet zamanla organik bir yaşlılık safhasına evrilmiştir. Bu son dönemde imparatorluk gerek kendisinin uğradığı güç zaafı gerek çevresindeki güçlü devletlerin saldırıları ve gerekse de devletin bünyesindeki farklı unsurların çıkardığı isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti en zor ve sıkışmış olduğu bir dönemde bile kendisine isyan eden Gayrimüslim unsurlara karşı hukuk kurallarına riayet etmekten geri durmamış;¹⁶ işkence, kötü muamele ve soykırım gibi eylemlerden kaçınmış, üstelik başka ülkelerde örneğine çok nadir rastlanan af gibi uygulamaları ile istisnai bir örnek teşkil etmiştir.¹⁷ Bu örneğin belgelerle ortaya konulması uluslararası uygulamalar dikkate alındığında Türklerin çok da mecbur olmadıkları halde¹⁸ savaş hukukuna, sulh ve barış hukukuna riayetleki hassasiyetlerini göstermesi bakımından oldukça manidardır (Saygılı, 2014, s.210). Bu durumun geniş Osmanlı coğrafyasında pek çok örneğinden bahsedilebilir ancak burada sadece Bulgar bağımsızlığı sürecinde başlatılan isyan hareketi ve asilere karşı devlet aygıtının hukuki süreci nasıl işlettiği incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Düveli Muazzama'nın tahrik ve desteği ile bağımsızlık için isyan eden, terör ve tedhiş hareketlerine girişen Bulgar komitacılara karşı hukukunu

¹⁵ Asabiye Teorisi; İbn-i Haldun tarafından "devletlerin de insanlar gibi doğduğunu, büyüdüğünü ve öldüğünü, bu sürecin de genellikle 4 nesil sürdüğünü" ortaya koyan görüşüdür.

¹⁶ Niş İsyanı sırasında başıbozukların keyfi hareketleri sebebiyle infial çıkmış, Babıali düzenli orduyla hareketi bastırmıştır. Bunun telafisi için infialin çıktığı bölge Sırbistan Prenslğine bağlanmış ayrıca başıbozukların yağmaladıkları mallar sahiplerine iade edilmiş ve padişah halka 150 bin kuruş dağıttırmış ve isyan süresince kaçan Bulgarların köylerine yerleşmesi sağlanmıştır (Yıldız, 2008 ,38-39).

¹⁷ Abdülmecid'in Bulgar gezisinde bazı Bulgar mahkumlar için af istenmiş bunlardan Makaripolski affedilerek İstanbul'a gelmiştir (Tuğlacı, 1984, s.66).

¹⁸ Gerek pişman olarak ve gerekse af edilmeleri sebebiyle köylerine dönen Bulgarların yanan hanelerinin yeniden inşası, fakir olanlarına yemeklik ve tohumluk zahire verilmesi ve çift hayvanı olmayanlara birer çift hayvan tedarik edilmesi için Ziraat Bankası'ndan borç para verildiğine dair belge için bkz. BOA.DH.MKT.887/9 (26 Cemaziyelahir 1322 [7 Eylül 1904])

muhafazada her şeye rağmen hukuktan ayrılmaması, her iş ve eylemini kayıt altına alması, belgelemesi ve bugünlere taşıyan bir sistem kurması nitel araştırma yöntemi ile analitik olarak değerlendirilmiş, çalışma tekniği olarak da doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2013 s.19). Kaynaklar taranarak Bulgar ‘Afv-ı Umûmîsine ilişkin kitaplar, arşiv vesikaları, makaleler ve lisansüstü tezler incelenmiş ve kronolojiye uygun bir şekilde kaydedilmiştir.

Yapılan çalışmada önce hukuk kavramının tarihi temelleri üzerinde durulmuş, mülk ve polis devletinden hukuk devletine geçiş değerlendirilmiştir. Daha sonra af mefhumu üzerinde durularak Türk hukuk geleneği ve Osmanlı Devleti’nde af müessesesi ele alınmış, Bulgar isyanları ve 1904 ‘Afv-ı Umûmî analiz edilmiştir.

1. Hukukun Gelişimine Kısa Bir Bakış ve Osmanlı’da Hukuk ve Reform Süreci

Toplumların gelişimi, kural ve kaide ihtiyacını beraberinde getirmiş; belirli bir olgunluk seviyesine ulaşan topluluklar, karmaşa ile düzensizliğin önüne geçmek adına temel bir anayasal norm çerçevesine gereksinim duymuşlardır. Yazılı hukuk kurallarının oluşumu, toplulukları devletleştiren kurucu unsur niteliğindedir (Hatemi, Hukuk, s.168). Zira devlet yönetimlerinin en temel hususiyeti, bağlı oldukları hukuk kuralları tarafından ortaya konmasıdır. Nitekim hukuk olgusu da insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesi ihtiyacıyla bizzat toplum tarafından üretilen umumi kurallar bütünü olarak doğmuştur (Altıntaş, 1996, s.226).

Neredeyse insanlıkla yaşıt olan hak ve hukuk kavramı; bir taraftan semavi dinler vasıtasıyla toplumsal düzene yön verirken, diğer taraftan filozoflar ve bilge devlet adamları eliyle kurallara bağlanmıştır. Bu doğrultuda, insanlık tarihinin bilinen ilk yazılı kanunları Sümer ve Babil medeniyetlerinde ortaya çıkmıştır. Sümerlerde Kral Urukagina tarafından yürürlüğe konan yazılı kanunlar daha ziyade mali reformları ve mülkiyet ilişkilerini ihtiva etmekteyken; Babil Krallığı’nda Hammurabi tarafından ilan edilen kanunlar ise ceza hukuku odaklı olup, “kısas” esasına dayanan hükümleriyle ön plana çıkmaktadır (Tosun, 1963, s.3-4).

Antik Yunan dünyasında şekillenen yazılı hukuk; aile, ticaret ve içtimai meseleleri odağına almıştır. Bu dönemde, çağın ihtiyaçları doğrultusunda; cinayet cürmüne sürgün cezası verilmesi, kişisel haklara yönelik saldırıların para cezasıyla tecil edilmesi ve vergi borçlarına muafiyet tanınması gibi hafifletici uygulamaları barındıran kurallar kurumsallaşmıştır. Bu kurumsal gelişimin bir tezahürü olarak, M.Ö. 403 senesinde Atinalı General Thrasybulos

tarafından ilan edilen genel af, söz konusu uygulamaların önemli bir örneği olarak kabul edilebilir (Joyce, 2023, s.507). Kaynaklarda “geçmiş olayları unutma kanunu” adıyla da anılan bu düzenlemenin, tarihteki ilk yazılı af kanunu olduğu yönünde görüşler ileri sürülmüştür (Mhaıdı, 2023, s.15).¹⁹ Benzer şekilde Batı hukukunun temellerinden birini oluşturan Antik Roma’da, M.Ö. 450 yılında ilan edilen 12 Levha Kanunları, patrici-pleb arasındaki sınıf çatışmalarını gidermeyi ve toplumsal bir uzlaşa sağlamayı amaçlamıştır. Bu kanunlar vasıtasıyla yöneticilerin keyfi uygulamaları sınırlandırılmış, herkesin tabi olduğu ortak kurallar belirlenerek hukuki eşitlik yolunda kurucu bir adım atılmıştır. Ayrıca, yargılama süreçlerinin şeffaf hâle getirilmesiyle toplumsal düzenin ve adalete olan güvenin pekişmesine katkıda bulunulmuştur (Watson, 2009, s.1-2).

İslamiyet öncesi Türk toplumlarına bakıldığında ise Türk hukuk tarihinin temeli olan 'töre' kavramı, yalnızca hukuki normların değil, siyasi otoritenin de meşruiyet zeminini oluşturmuştur.²⁰ Halkın toy ve kurultay gibi kurumsallaşmış yapılar aracılığıyla yönetime katılabilmesi, hatta gerektiğinde yöneticinin egemenliğini reddedebilmesi, hukuk devleti fikrinin tarihteki erken ve özgün örneklerindendir (Pamir, 2009, s.361). Sözlü gelenekle kuşaktan kuşağa aktarılan töre, zamanla yazılı kaynaklara da yansyarak kağanın yetkilerini sınırlandıran ve yönetsel sınırları çizen bir üst norm (anayasal çerçeve) işlevi görmüştür (Pamir, 2009, s.365-366).

Medine’de kurulan İslam Devleti’nde (622); devleti oluşturan toplulukları, bunların birbiriyle ve yabancılarla olan münasebetlerini, idari ve adli yapılarını, fertlerin sahip olduğu din ve vicdan hürriyetini belirli esaslara bağlayan bir metin ortaya çıkmıştır (Doğan ve Turan, 2021, s.71). Şekil bakımından bugünkü anayasalardan bir hayli farklı olmakla birlikte, muhtevası itibarıyla anayasa mahiyetinde olan bu “Medine Vesikası”²¹ önceki dönem hukuk kurallarına

¹⁹ Bu nevi af uygulamalarının askeri ve idari sahadaki hak kayıplarını gidermek amacıyla da devreye sokulduğu düşünülmektedir; nitekim Atina’da askerlik vazifesinden ve savaştan kaçtukları için vatandaşlık haklarından mahrum kalan şahısların, “Amnestia” olarak adlandırılan bu genel af sayesinde haklarına yeniden kavuştukları belirtilmiştir. Af hakkında daha fazla bilgi için; (Mhaıdı, 2023; Joyce, 2023).

²⁰ İslamiyet öncesi Türk töresinde suç ve cezalar için bkz. (Arık, 1995, s.1-50).

²¹ Batılı araştırmacılar tarafından “Medine Anayasası” (The Constitution of Medina) olarak ifade edilen Medine Vesikası ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Hamidullah, 1980)

kıyasla, günümüz anayasa hukuku anlayışına temel teşkil eden kaideleri daha somut bir biçimde bünyesinde barındırmaktaydı (Özkan, 2019, s.212-215).

Hukuk devleti anlayışı, tarihi gelişim olarak mülk devlet anlayışı²² ve polis devleti anlayışı²³ gibi yüzyıllar süren hukuk sistemlerinden sonra ortaya çıkmıştır (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012, s.17). 1789 Fransız İhtilali, bu iki geleneksel modelin çözülmesinde belirleyici bir kırılma noktası olmuştur. İnsan hakları, hukukun üstünlüğü ve egemenliğin millete ait olduğu fikri, Batı’da modern hukuk devleti²⁴ anlayışının doğuşunu sağlayan amil unsurlardır. Temelde devletin topluma karşı sorumlu olmasını ve yönetilenlerin haklarının güvence altına alınmasını ifade eden bu dönüşüm, devlet-toplum ilişkileri bağlamında ceza hukukuna da doğrudan yansımıştır (Bilke, 2022, s.567).

Kamu hukukunun suç ve ceza kavramlarını inceleyen dalı olan ceza hukuku, genel anlamda devletin vazettiği kanunlara riayet edilmesini sağlamayı amaçlar. Toplum-devlet ve fertler arası ilişkileri düzenleyen bu alan, adaletin somut olarak tecelli ettiği yerdir.²⁵ Mülk devlet anlayışında ceza hukuku keyfiliğe müsaade eden bir yapıya sahip olup, işlenen suçlara yönelik ceza ve af yetkisi ya doğrudan hükümdarın ya da belirli bir zümrenin inisiyatifindedir. Hukuk devleti anlayışında ise “kanunsuz suç ve ceza olmaz” (kanunilik) ilkesi gereğince, herkesin kanun önünde eşitliği hukuki bir güvenceye kavuşturulmuştur. Bu doğrultuda, suça karşı tatbik edilecek ceza ve af müesseseleri tarih boyunca en çok tartışılan konular arasında yer almıştır (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012, s.17-20).

²² Mülk devlet anlayışı Orta Çağ’ın derebeylik sistemine dayanır. Bu anlayışta devlet, idare edenlerin malıdır. Devletin başında olan ülkeye ve ülkede yaşayan herkese, her şeye sahiptir. Mülk devlet anlayışı, zaman içerisinde krallıkların güçlenmesiyle yerini polis devlet anlayışına bırakmıştır. (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012, s.18)

²³ Polis devleti kavramı ise 17. ve 18. yüzyılda kullanılan Kara Avrupa’sı ülkelerindeki mutlakiyetçi rejimleri açıklamak için kullanılmış ve ilk kez Almanya’da ortaya çıkmıştır. Polis devletinde yönetim; ilahi ve kendi koyduğu kurallar dışında hiçbir hukuk kuralı ile bağlı olamaz. Yönetilenlere karşı keyfi kararları dikte edebilecek bir yapıya sahiptir. Polis devleti anlayışının mülk devlet anlayışından farkı; hükümdarın yetkilerinin farklı kaynaklardan gelmesindendir. Fransız İhtilali’nden sonra mutlak monarşilerin zayıflaması ve yıkılmaya başlamasıyla polis devleti anlayışı yerini hukuk devleti anlayışına bırakmıştır (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012, s.19).

²⁴ Hukuk devleti çerçevesinde idare, hukuka bağlıdır, alınan kararlar denetime açıktır ve ceza hukukundaki kanunilik ilkesi merkezi öneme sahiptir (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012, s.20).

²⁵ Uluslararası ceza hukuku ise İkinci Dünya Savaşı ile beraber oluşturulmuş olup soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı işlenen suçları düzenler (Aydın, 2002, s.135).

Af kavramı ise en genel tanımıyla, bağışlama ve hukuki sorumluluktan kurtarma anlamına gelmektedir (Çağrııcı, 1988, s.394-395). Bu mefhum, tarihsel süreçte daima ceza olgusu ile birlikte anılmıştır. Zira cezalandırma yetkisini elinde bulunduran irade, doğası gereği affetme salahiyetine de sahiptir (Soyaslan, 2001, s.414). Nitekim affa dair verilecek bir karar, suçun tekrarlanmasına (tekerrüre) sebebiyet vererek kamu düzenini bozmamalı; diğer taraftan cezanın infazında ısrar edilmesi veya af yolunun kapatılması da halk nazarında bir zulüm olarak telakki edilmemelidir (Can, 2016, s.1292).

Tarih boyunca farklı medeniyetlerde şekillenen bu hukuki miras ve af müessesesi, hiç şüphesiz en uzun soluklu uygulama alanlarından birini Osmanlı idari yapısında bulmuştur. Temelleri klasik dönemde atılan bu yapıda hukuk sistemi, şer'î ve örfî hukuk olmak üzere iki temel kaynağa dayanmıştır. Şer'i hukuk İslâm hukukunu esas alırken, örfî hukuk devletin idari ihtiyaçlarına göre padişah tarafından düzenlenmiştir (Erkul, 2023, s.739). Devletin kurumsal yapısı geliştikçe, güçlü bir merkezi otorite kurma ve kamu düzenini koruma anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu hukukî ve idarî yapı, devletin modernleşme süreciyle birlikte yeni bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Zamanla taşrada güç kazanan ayanların devlet yönetimindeki etkisi artmış ve bu durum yeni bir düzenleme ihtiyacını doğurmuştur. Nitekim 1808 yılında padişah ile ayanlar arasında düzenlenen Sened-i İttifak ile temel haklara dair gelişmeler bir belgeye bağlanmıştır (Akyıldız, 2009, s.514).

Bu iç dinamiklere ek olarak 19. yüzyılda Fransız İhtilâli, dünyada yeni bir düzen oluşumuna başlangıç teşkil etmiş; milliyetçilik, eşitlik, hürriyet, insan hakları ve hümanizm gibi söylemler önem kazanmaya başlamıştır. Yenidünya düzeniyle beraber gelen düşünce yapısı; suç, suçlu, hapis, af gibi kavramlara yeni bir anlam yüklemiş, eskiden beri gelen ilgili uygulamalar dönüşüm geçirmiştir.²⁶ Toplum için suçludan kurtulmak yerine onu ıslah edip topluma geri kazandırma fikri öne çıkmıştır (Foucault, 2000, s.11-15). İhtilâlin getirdiği bu yeni kavramlar, imparatorluklara karşı adeta bir silah olarak büyük devletler tarafından kullanılmıştır. Büyük güçlerin politikalarının kendi ölçeklerinde uygulama aparatları olarak görev yapan bölgedeki konsoloslar, idarenin her işine müfettiş edasıyla karışmaya başlamış, Osmanlı idaresi aleyhine kendi lehlerine müdahale gerekçesi çıkarmak için adeta “birer fesat ocağı gibi gizli, aşıkâr

²⁶ Eski dönemlerde cezalandırma anlayışı, çoğunlukla caydırıcılık ve ibret amacı taşıyan sert ve fiziksel yaptırımlara dayanmakta; işkence, sürgün ve idam gibi ağır cezalar yaygın biçimde uygulanmaktaydı (Kaya Bozok ve Kılıçparlar, 2023, s.117-119).

entrika çevirmeyi vazife addetmişlerdir (Külçe, 1953, s.20). Bu süreç reform ihtiyacını daha da hızlandırmış; Osmanlı Devleti, dış politik baskıların da etkisiyle ciddi bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, Balkan topraklarında milliyetçilik akımları üzerinden yapılan tahrikler sonucu ortaya çıkan bu buhranı çözmek için birçok reform programını yürürlüğe koymuştur. Modern anlamda reform niteliği taşıyan Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ilan edilerek uluslararası baskılara karşı meşruiyet kazanmak amaçlanmıştır. Söz konusu fermanlarla birlikte can, mal ve ırz güvenliği gibi temel haklar daha açık biçimde devlet güvencesi altına alınmış ve hukuki eşitlik anlayışı güçlendirilmiştir. Süreç içerisinde tek bir millet anlayışıyla yürürlüğe koyduğu mezkûr düzenlemeler ve 1858 tarihli ceza kanunnamesi, yeni düzene uygun insancıl maddeleri de satır aralarında barındırmıştır. Temel hak ve hürriyetler ise anayasal düzeyde ilk defa 1876 Kânûn-ı Esâsî ile teminat altına alınmıştır (Kuyaksil ve Altunbaş, 2012, s.39). Bu anayasayla padişahın yetkileri belirli ölçüde sınırlandırılmış, meclis sistemi kurulmuş ve modern anayasal devlet anlayışına geçiş yönünde önemli bir adım atılmıştır.

Tüm bu gelişmelere rağmen bünyesinde birçok milleti barındıran Osmanlı Devleti'nin, yürürlüğe koyduğu reformlara ve aldığı çeşitli idarî tedbirlere karşın azınlıkların bağımsızlık amacıyla başlattığı isyanlar sona ermemiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları Gayrimüslimlere eşitlik ilkesi getirmiş olsa da bu düzenlemeler pratikte Bulgar halkının yerel idarelerde ve eğitim kurumlarında söz sahibi olmasını sağlamamıştır. Bulgar halkının bu durum karşısında geliştirdiği tepki kısa sürede siyasal bir örgütlenmeye dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki idarî ve sosyal yapısı içinde uzun süre millet sistemi çerçevesinde varlığını sürdüren Bulgar toplumu da kendi kimliğini yeniden tanımlama çabasına girmiştir (İnalcık, 1992, s.3).

Osmanlı Devleti hem iç düzeni sağlamak hem de imparatorluk bütünlüğünü korumak amacıyla çeşitli politikalar geliştirmeye çalışsa da bu çabalar isyanların tamamen bastırılmasında yeterli olmamıştır. Özellikle Bulgar isyanları örneğinde görüldüğü üzere, Düvel-i Muazzama'nın diplomatik ve siyasi baskıları sürece doğrudan etki etmiş ve Osmanlı'nın hareket alanını önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Bu gelişmelerin bir neticesi olarak Osmanlı Devleti, Bulgar isyancılarına yönelik bir 'Afv-ı Umûmî ilan etmek durumunda kalmıştır; söz konusu karar ise

“Vienna Islahat Programı” ile şekillenen uluslararası baskı ortamının kaçınılmaz bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır (Tekinsoy, 2021, s.71; Karal, 1983, s.153; Koylu, 2017, s.305-328).

2. Bulgar İsyamları ve 1904 ‘Afv-ı ‘Umûmî

Balkan coğrafyasında milliyetçilik düşüncesinin kitlesel bir harekete dönüşmesi ve ulusal kimlik inşası süreci ele alındığında; Bulgar toplumunun bu dönüşümü, diğer Slav halklarına nispeten daha geç bir evrede tamamladığı görülmektedir. Bu gecikmenin temel belirleyicisi, Bulgar tebaanın müstakil bir dini otoriteden mahrum olarak İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin ruhani ve kültürel vesayeti altında bulunmasıdır (Aydın, 2012, s.88-91). Osmanlı Devleti’ndeki millet sistemi uyarınca, gayrimüslim toplulukların tabi olduğu dini ve hukuki merciler keskin çizgilerle ayrılmışken; bağımsız bir kilisesi bulunmayan Bulgarlar, Payitaht’ta müstakil bir kurumsal kimlikle temsil edilmemiş ve uzun süre bu yönde bir talep de ileri sürmemişlerdir (Crampton, 2005, s.45). Fener Rum Patrikhanesi’ne bağlı piskoposlar ise Osmanlı Devleti’nin tanıdığı geniş din ve vicdan hürriyeti alanından istifade ederek Bulgar ahaliyi Rumlaştırma siyaseti gütmüş; bu doğrultuda kilise ayinlerini Rumca yaptırmışlardır. Dahası, bölgede açtıkları okullar vasıtasıyla Bulgar nüfusu Rum ulusal kimliği içinde eritmeye yönelik sistemli faaliyetler yürütmüşlerdir (Şentürk, 1992, s.49; Tekinsoy, 2021, s.22; Korkmaz, 2017, s.74).

Rusya ise Slav milletlerin hamisi rolünde Balkan coğrafyasını Osmanlı Devleti’nden koparma siyaseti izlemiştir. Özellikle Yunan bağımsızlık sürecinde; kilisenin rolünü dikkate alan Slav milletlerinde, din ve kilise önemli bir fonksiyon üstlenmiştir (Taşcan, 2011, s.314-330). İşte bu gayeyle Ruslar, Bulgarların milliyet duygularını uyandırmasında etkili olmuş ve onları Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtmaya başlamıştır. Bu uyanış Bulgarları önce Rumlara karşı mücadeleye sevk etmiş, fakat yoğun Ortodoks Rum baskısından kurtulmak o kadar da kolay olmamıştır. Hatta Rum kilisesinin güçlü tesirinden kurtulmak için Bulgar rüesası Papa’ya müracaatla istedikleri şartları sağlamaları halinde Katolikliğe geçmek istediklerini bildirerek yardım talebinde bulunmuşlardır (Yolcu, 2024, s.39). Daha önce Rum Ortodoks kimliği içerisinde eritmeye çalışılan Bulgarlar kendi kimliklerine geri dönmeyi başarabilmiş ve Rum Ortodoks kilisesinden ayrılarak kendi kiliselerini yani, Eksarhane’yi²⁷ kurmaya muvaffak olmuşlardır

²⁷ Bulgar Eksarhlığı’nın tesisi hakkındaki ferman suret-i musaddakasının takdim edilmesine dair bkz. BOA.Y.A.HUS.333/6 (2 Safer 1313 [25 Temmuz 1895])

(Özküçük, 2011, s.44-48). Bu gelişmeler üzerine Rum patriği 1870 yılında Bulgarları aforoz etmiştir (Senyobus, 1324, s.463). Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması her ne kadar kiliseler arası bir çatışma ve rekabeti doğursa da Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgar ayrılıkçı hareketine hız veren bir motivasyon aracı olarak da hizmet etmiş, Bulgar komitacılarının organize bir şekilde bağımsızlık için terör ve şiddet yoluyla sonuca ulaşma umutlarını körüklemiştir.²⁸

Eksarhlığın kurulmasından sonra da Bulgar komitacıları diğer Balkan milletleri gibi organize olarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketlerine devam etmişler; köy baskınları, bombalama eylemleri, suikastlar ve askerî birliklere saldırılar gibi terör faaliyetleri yürütmüşlerdir (Aydın, 1998, s.241).²⁹ Bu eylemler bölge halkını hedef alan ve siyasi otoriteyi zorlayan sistematik şiddet hareketleridir. Ayrıca Bulgar milli uyanışı sürecinde basın; dini bağımsızlık ve eğitim hareketleriyle bütünleşmiş, modern Bulgar ulusunun düşünsel zeminini hazırlamıştır. Bu yönüyle Bulgar milli basını, yalnızca bir kültürel uyanış aracı değil, aynı zamanda Düveli Muazzama'nın dikkatlerini çekmek ve destek sağlamak için kullanılmıştır (Ortaylı, 1987, s.154-155).

Osmanlı Devleti başarısız olduğu savaşların sonucunu bünyesindeki toplumlara birtakım haklar vererek ödemiş, başarısızlıklar arttıkça devletin bünyesindeki milletlerin bağımsızlık yolundaki engelleri birer birer ortadan kalkmıştır. Nitekim Balkanlar'da artan etnik huzursuzluklar ve yerel isyanlar uluslararası bir mahiyet kazanmış ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbiyle neticelenmiştir. Literatürde 93 Harbi olarak nitelendirilen bu savaş neticesinde Bulgar milli uyanış hareketi bölgesel bir çete hareketinden müstakil bir devletleşme projesine dönüşmüştür (Tekinsoy, 2021, s.72-74). Savaşın ardından imzalanan Berlin Antlaşması ile tesis edilen durum, Bulgaristan Prensliğini siyasi sahaya çıkarmış, geride kalan Makedonya topraklarını ise bitmek bilmeyen bir ihtilal sahasına dönüştürmüştür.³⁰ Bulgar komitacılar yalnızca Müslüman

²⁸ Balkanlarda Bulgar komitacılarının terör eylemleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Pehlivan, 2017; Saatçı, 2004).

²⁹ Köy yakma ve çete faaliyetlerinin takibatına dair bkz. BOA.Y.PRK.ASK.207/93 (27 Şaban 1321 [18 Kasım 1903]) ve Selanik tren hatlarının bombalanmasına dair bkz. BOA.HR.SFR.04.450/67 (16 Safer 1321 [14.05.1903])

³⁰ Feshedilen Ayastefanos Antlaşması'nda Bulgarlara verilen Doğu Rumeli ve Makedonya toprakları Berlin Antlaşması'nda geri alınmıştır. Bundan sonra Makedonya toprakları Bulgarların yeni hedefi haline gelmiştir (Vatansever, 2019, s.187-188).

halka değil, Osmanlı yönetimine sadık Hristiyan tebaaya da saldırmış; bu durum bölgeyi uluslararası krize sürüklemiştir (Vatansever, 2019, s.187-188).

Makedonya'daki kronikleşen çete faaliyetlerini dizginlemek ve Avrupa'nın müdahalesinin önüne geçmek üzere Osmanlı Devleti bölgede mülkiye müfettişleri nezaretinde somut adımlar atarak, geniş kapsamlı bir ıslahat sürecine girmiştir. İlerleyen süreçte ise idari disiplini sağlamak amacıyla Rumeli Umumi Müfettişliği kurulmuş ve başına Hüseyin Hilmi Paşa getirilerek ıslahatların koordinasyonu tek elde toplanmıştır (Saygılı, 2014, s.197). Ancak büyük devletler Bulgar meselesini diplomatik baskı aracı olarak kullanmış; özellikle Avusturya ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin Makedonya üzerindeki hâkimiyetini zayıflatmak istemiştir. 21 Şubat 1903 tarihli nota³¹, Babıali'ye doğrudan baskı amacıyla gönderilmiştir (Tekinsoy, 2021, s.57; Karal, 1983, s.153). Viyana Tasarısı olarak da bilinen reform paketi içeriğinde yalnızca idari düzenlemeleri değil, aynı zamanda tutuklu isyancıların serbest bırakılması yönünde talepler içermiştir. Osmanlı makamları terör eylemlerine karışan sanıkların affedilmeleri yönünde ağır diplomatik baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Terör faaliyetlerine katılanlardan sağ ele geçirilenler için konsolosluklar devreye girmeye hazır bekler olmuşlardır (Saygılı, 2014 s.209).³² İlinden isyanının habercisi sayılabilecek Nisan ayındaki Selanik bombalama eylemlerinden “Quadalquivir” adlı Fransız yolcu vapuruna bomba koyarak batıran Bulgar öğretmen Yorgi'nin mahkeme tarafından idama mahkûm edilmesine rağmen Sultan Abdülhamid tarafından dış müdahalelere mahal vermemek üzere affedilmesi de affın bu dönemde nasıl kullanıldığını göstermektedir (Saygılı, 2014, s.209; Aydın, 1989, s.209-234). Mahkeme ve idareye nüfuz edilerek sağlanan münferit aflar dışında, diplomatik tavsiyelerle de toplu afların çıkarıldığı görülmektedir (Aydın, 1989, s.7).³³ Avusturya-Rusya reform programı

³¹ Viyana Tasarısı veya Viyana Islahat Programı olarak bilinen nota, Makedonya bölgesindeki karışıklıkları çözme bahanesiyle Rusya ve Avusturya tarafından Osmanlı Devleti'ne dayatılmıştır (Saygılı, 2014, s.209).

³² Yaptırım gücü tükenen Osmanlı Devleti, 1896 kanlı Osmanlı Bankası baskını ve 1905 Yıldız bombalı suikastı gibi Abdülhamid Han'ın şahsına yönelmiş ve onlarca kişinin ölümüne sebep olmuş teröristler için dahi affa başvurmuştur. Taşnak Ermeni Komitesi'nin İstanbul şubesine mensup komitelerince yönetimi İngiliz ve Fransızlara ait olan Osmanlı Bankası'na yapılan baskınla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Doğan, 2020). 21 Temmuz 1905'te Ermeni teröristler tarafından 2. Abdülhamid'e karşı yapılan ve başarılı olamayan bombalı saldırı ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Birecikli ve Maden, 2007; Avcı, 2012).

³³ Rusya'nın İstanbul sefiri General İgnatyef, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya; 1875 başarısız Bulgar isyanı sırasında isyana mâni olan devlet memurlarını azlettirmiş ve hatta yakalanan isyancıları ise serbest bıraktırmıştır.

şartlarından olan af sonucunda ise Manastır Rus Konsolosunun 21 Mart 1903 tarihli raporuna göre sadece Manastır vilayeti hapishanelerinden 506 siyasi tutuklu tahliye edilmiştir. Dönemle ilgili yapılan çalışmalarda toplamda yaklaşık 2000 tutuklu veya hükümlünün tahliye edildiği kaydedilmektedir (Saygılı, 2014, s.209).³⁴

Viyana Bildirisinin getirdiği reformlar bölgedeki gerilimi düşürmeye yetmemiş aksine komitacılar bu yumuşama dönemini büyük bir ayaklanmanın hazırlığı için fırsat olarak görmüşlerdir. Nisan ayındaki Selanik bombalama eylemleriyle başlayan şiddet dalgası tüm Makedonya'ya yayılmıştır (Erman, 2025, s.132). Nihayet Bulgar komitacılar, 2 Ağustos 1903 günü Slavların “İlinden” dedikleri Aziz İlya yortusunda Makedonya Bulgar komiteleri, Osmanlı Devleti'ne karşı Manastır Vilayetinde silahlı bir ayaklanma başlatmış, isyana Makedonya'daki bütün Hristiyanların silahlı olarak katılması çağrısı yapılmıştır (Aydın, 1989, s.218; Tekinsoy, 2021, s.54). İsyancılar giriştikleri bu terör faaliyetleriyle Avrupa devletlerinin doğrudan askeri müdahalesini ve bölgenin kontrolünü tamamen ele geçirmeyi hedeflemişlerse de bekledikleri desteği bulamamışlardır. Zira bu dönemde mevcut güç dengelerinin bozulmasından çekinen Avrupa devletleri ve Uzak Doğu'daki gelişmelere odaklanan Rusya, Balkanlar'da yeni bir çatışma ortamının doğmasını istememiştir. Fakat İlinden İsyanı sonrası Makedonya meselesi tamamen beynelmilel hale gelmiştir.³⁵ Sahada beklediği askeri desteği görememiş olsa da Bulgar hareketi, medya ve diplomasi kanallarıyla büyük bir zafer kazanmıştır. Bu dönemde çıkan Amerikan ve İngiliz gazeteleri kamuoyunu Türkler aleyhine kışkırtmak amacıyla yalan haber yayınlayarak propaganda amaçlı faaliyet yürütmüşler ve İlinden İsyanı hakkında Ağustos-Ekim 1903 tarihleri arasında yayınlanan haberlerde “Müslümanların Hristiyanları vahşice öldürdüğü” kanaati uyandırılmaya çalışılmıştır.³⁶ Bu haberler neticesinde oluşan kamuoyu baskısı hükümetleri harekete geçirmiş ve Osmanlı Devleti isyanı askeri olarak bastırmasına rağmen masada yeni ve daha ağır şartları kabul etmeye zorlanmıştır. Bu baskılar sonucunda Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya'nın hazırladığı ve İngiltere, Fransa ile İtalya'nın da dâhil olduğu 2 Ekim 1903 tarihli Mürzsteg Reform

³⁴ 15 Nisan 1903 tarihli umumi af üzerine tahliye edilen suçluların miktarı için bkz. BOA.TFR. I.A.5/433 (17 Muharrem 1321)

³⁵ Makedonya Sorunu hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Adanır, 2001)

³⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. (Ahabab, 2015; Korkmaz, 2020).

Programı'na mecbur bırakılmıştır (Tekinsoy, 2021, s.62-65). Bu çerçevede Makedonya'nın Selanik, Manastır, Üsküp vilayetlerinde Osmanlı egemenliğini fiilen kısıtlayan bir vesayet mekanizması oluşturulmuştur. Mürzsteg Programı idarî ve askerî düzenlemelerin yanında tutuklu isyancıların koşulsuz serbest bırakılmasına yönelik sert talepleri de barındırmış böylece mülki amirlerin yanına yabancı müşavirlerin atanmasıyla başlayan süreç, 1904 yılındaki 'Afv-ı Umûmînin de altyapısını hazırlamıştır (Kıtanov, 2019, s.90-93).

Mürzsteg Reform Programının dayatmalarına karşı Babıali egemenlik haklarını korumaya yönelik bir diplomasi yürütmüşse de sadece süreci uzatmakla yetinebilmiştir (Dikici, 2010, s.84). Bölgedeki gerginliği azaltmak ve programın bir gereği olarak Osmanlı Devleti tarafından bir af süreci başlatılmıştır. 6 Ocak 1904 tarihinde çıkarılan afı bazı istisnalar dışında işledikleri cürümlerden ötürü mahkûm, tutuklu ve firariler affedilmiştir (Aydın, 1989, s.229-230). Dış baskının artmasının yanında bölgedeki çete faaliyetlerinin devam etmesi ve Bulgar Prenslığı ile yaşanan sınır olayları, 93 Harbi tecrübesini yeniden yaşamak istemeyen Osmanlı Devleti'ni dayatılan şartları kabul etmeye zorlamış ve Bulgaristan Prenslığı ile 8 Nisan 1904 yılında İtilafnâme³⁷ imzalamaya mecbur bırakmıştır (Tekinsoy, 2021, s.65-70). Söz konusu anlaşma, hukuken imparatorluğa bağlı bir prenslik statüsünde bulunan Bulgaristan ile çetecilerin hudut geçişlerine mâni olunması amacını taşısa da üçüncü maddesiyle çetecilik faaliyetlerinden dolayı tüm sürgün ve siyasi tutukluların serbest bırakılmasını hükme bağlamıştır (Saygılı, 2014, s.210). İtilafnamenin üçüncü maddesinde yer alan 'Afv-ı Umûmî, klasik siyasi suç affının ötesine geçerek silahlı terör eylemlerine karışmış geniş bir kitleye af hakkı tanımıştır. Bu İtilafnamenin gereği olarak, 13 Nisan 1904'te ilan edilen 'Afv-ı 'Umûmî, Rumeli Müfettişliğinin sorumluluğunda yürütülmüştür (Ünlü ve Yadi, 2017, s.127). Bir müddet sonra affın kapsamı genişletilmiş ve politik suçlardan dolayı tutuklu bulunan Müslüman ve Hristiyan tebaa ile sürgünler de af kapsamı içerisine alınmıştır (Tekinsoy, 2021, s.103).

Uygulama sahası oldukça geniş tutulan 'Afv-ı 'Umûmî kapsamında; Sinop, Payas, Akka, Bodrum kaleleri ile Diyarbakır, İstanbul, Edirne,³⁸ Selanik, Manastır, Üsküp³⁹ gibi imparatorluğun birçok noktasında bulunan hapisanelerde, siyasî suçlarından dolayı mahkûm

³⁷ Bulgaristan Emareti ile tanzim edilen İtilafname için bkz. BOA.Y.MTV.259/155 (18 Safer 1322 [4 Mayıs 1904]); BOA.TFR.1.A.17/1636 (26 Muharrem 1322 [12 Nisan 1904])

³⁸ BOA.A.}d.3310 (22 Rabiulevvel 1322 [6 Haziran 1904])

³⁹ BOA.TFR.1.d.202; BOA.A.}d.3309 (9 Rabiulevvel 1322 [24 Mayıs 1904])

bulunan Bulgarlar tahliye edilmiştir (Tekinsoy, 2021, s.103). Uygulama aşamasında devlet, tahliye edilenlerin isim ve cürümlerinin yer aldığı toplu defterler hazırlatmış; hatta Diyarbakır ve Üsküp hapishaneleri örneğinde olduğu gibi mahkûmların fotoğraflarını çektirerek bir nevi eşkâl arşivi oluşturmuştur. Ancak vapur, tren ve köprüleri dinamitleyenler ile Osmanlı askerine karşı patlayıcı kullananlar ‘Afv-ı Umûmî dışında tutulmuş; hırsızlık gibi adî suçlardan hükümlü olanların talepleri ise reddedilmiştir. Ayrıca, İhtilâlcî fikirlerin kurumsal kanallardan yayılmasını engellemek amacıyla, aftan yararlanan Bulgar papaz ve öğretmenlerin eski görevlerine dönmelerine izin verilmemiştir (Tekinsoy, 2021, s.71-80).⁴⁰

Osmanlı Devleti’nin genellikle büyük güçlerin baskısıyla hayata geçirdiği bu af politikası, devletin kendi hukukundan verdiği ciddi bir ödün olmasının yanı sıra, o günün zorlu şartlarında seçmek zorunda kaldığı bir denge siyaseti üstüne kurulmuştur. 1904 ‘Afv-ı Umûmîsi ile sağlanan bu geniş çaplı yumuşama iklimi, beklentilerin aksine bölgedeki ayrılıkçı dinamikleri zayıflatmak yerine Bulgaristan’ın siyasi emelleri için uygun bir zemin hazırlamıştır (Doğan, 2020, s.309-310). ‘Afv-ı Umûmî sayesinde Bulgar hareketinin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücü ve askeri potansiyel yeniden sahaya dönmüş ve geri kazanılan bu unsurlar hareketin gücünü doğrudan artırmıştır. Bulgaristan bu süreçte, askeri intikalleri kolaylaştıracak Transbalkan demiryolu hattının inşasını tamamlayarak ordunun lojistik ve ikmal kabiliyetini de artırmıştır. Askeri tahkimatın tamamlanmasıyla birlikte Bulgar yönetimi, Osmanlı Devleti’ne olan vasallık bağından ve vergi yükümlülüğünden kurtulmayı amaçlamıştır. Nitekim Osmanlı mülkiyetindeki demir yollarının mevcudiyeti ve kapitülasyon rejimi de Bulgaristan’ın bu bağımsızlık arzusunu körükleyen temel unsurlar olmuştur (Armaoğlu, 2014, s.608-610). Bulgar Prensliği, 1908 yılının temmuz ayında Osmanlı Devleti’nde Jön Türk İhtilali’nin patlak vermesinden istifade ederek bağımsızlık ilanı için resmen harekete geçmiş ve 5 Ekim 1908 tarihinde, Osmanlı Devleti ile olan kâğıt üzerindeki bağlarını tamamen kopararak tek taraflı bir kararla tam bağımsızlığını ilan etmiştir. Nihayetinde Balkanlar’da yeni bir jeopolitik dönem başlamıştır (Vatansever, 2019 s.195-196).

⁴⁰Anlaşmanın genel sonuçları bağlamında imparatorluğun Avrupa ve Afrika’daki muhtelif hapishanelerinden 4.000’i aşkın mahkûmun tahliye edildiği ve yaklaşık 30.000 mültecinin Rumeli topraklarına geri döndüğü Kitanov tarafından aktarılmıştır (Kitanov, 2019, s.105).

3. 1904 ‘Afv-ı ‘Umûmîsinin Karşılaştırmalı Analizi

1904 ‘Afv-ı Umûmînin tarihsel ve stratejik mahiyetini tam olarak kavrayabilmek adına, bu uygulamayı günümüz dünyasındaki kriz yönetimi ve çatışma çözümü yöntemleriyle mukayese etmek gerekmektedir. Günümüz modern hukuk sistemlerinde terör örgütlerine ya da ayrılıkçı yapılara yönelik tatbik edilen sınırlı veya şartlı af modelleriyle yapılacak bir kıyaslama; 1904 yılındaki bu kararın, Osmanlı bürokrasisi açısından hem konjonktürel bir mecburiyet hem de stratejik bir hamle olarak taşıdığı nev-i şahsına münhasır özellikleri daha net anlamayı sağlayacaktır.

Uluslararası literatürde “genel af” (amnesty) uygulamaları incelendiğinde, silahlı isyan ve terör eylemlerine karışmış yapılara yönelik bu düzeyde geniş kapsamlı istisnalara rastlamak oldukça güçtür. Esasen terörizmin uluslararası hukuk düzeyinde üzerinde mutabakata varılmış ortak bir tanımının yapılamaması ve Birleşmiş Milletler nezdinde evrensel bir metnin kabul edilememesi, küresel aktörlerin bu olguyu kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda araçsallaştırma eğiliminden kaynaklanmaktadır. Buna karşın, kendi iç güvenliklerine yönelik tehdit oluşturan asimetrik unsurları tasfiye etmede ise mutlak bir uluslararası iş birliği sergilemişlerdir.

Bu stratejik yaklaşımın bir sonucu olarak, örneğin İngiltere’nin IRA ile yürüttüğü “barış süreci” yalnızca şartlı tahliye ve ceza indirimleriyle sınırlandırılmış, ağır suçlar kapsam dışı bırakılmıştır. İspanya’da ise ETA mensuplarına yönelik hukuki süreçler bireysel başvurulara indirgenerek hiçbir zaman toplu bir affa dönüştürülmemiştir. Benzer şekilde, Kolombiya’da FARC ile imzalanan barış antlaşmasında örgüt militanlarına ceza indirimi ve topluma entegrasyon hakkı tanınmış; ancak insanlığa karşı işlenen suçlar ve savaş suçları tam af kapsamının dışında tutulmuştur. Güney Afrika’nın Apartheid rejimi sonrasında benimsediği “itiraf karşılığı af” modeli de tamamen bireysel ve şartlı bir değerlendirmeye dayandırılmıştır. Tüm bu çağdaş örnekler “koşullu/şartlı af” mekanizmaları iken, Osmanlı Devleti’nin 1904 Bulgar ‘Afv-ı Umûmîsi, doğrudan terör ve şiddet eylemlerine iştirak etmiş geniş bir kitleyi blanket (toptan) biçimde kapsama dahil etmesi bakımından hukuk tarihi açısından istisnai bir nitelik barındırmaktadır.⁴¹

⁴¹ 1904 Osmanlı-Bulgar İtilafnamesinin 3. maddesine göre umumi affın kapsamı şu şekilde belirlenmiştir: Osmanlı Devleti; Avusturya ve Rusya tarafından hazırlanan ıslahat programını, Selanik,

Sonuç ve Öneriler

Mülk devleti anlayışından modern hukuk devleti modeline geçiş süreci, devletin cezalandırma reflekslerinde ve af müessesesinin mahiyetinde köklü bir zihniyet değişimini beraberinde getirmiştir. Af, devlet ile birey ilişkisinin anayasal bir zemine oturması ve doğrudan bedeni hedef alan cezalar yerine hapisane vasıtasıyla ıslah etme mantığının gelişmesiyle zaman içerisinde daha esnek ve yumuşak bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de 1858 Ceza Kanunnamesi ve 1876 Kanun-ı Esasî gibi hukuki modernleşme evrelerinin şekillendirdiği bu yeni kurumsal yapı, Bulgar komitacı hareketlerine karşı uygulanan 'Afv-ı Umûmî siyasetini de etkilemiştir.

Osmanlı hukukunda af, klasik dönemde hükümdarın mutlak iradesinin bir tezahürü olan alicenaplık mefhumu ile özdeşleşmişken; 20. yüzyılın başlarında, İmparatorluğun Balkanlar'daki egemenlik haklarını koruma gayesiyle yeniden tanımlanmıştır. Bu süreçte şekillenen 1904 'Afv-ı Umûmî, bir merhamet göstergesinden ziyade, devletin bekasını korumak adına cezalandırma yetkisinden geçici olarak feragat ettiği, uluslararası hukuk ve reelpolitiğin dayattığı stratejik bir siyasi enstrümana dönüşmüştür. 1903'teki İinden Ayaklanması ile zirveye ulaşan Makedonya Sorunu, Osmanlı Devleti'ni Münsteg Reform Programı gibi kısıtlayıcı bir dış denetimi kabul etmeye zorlamıştır. Bu konjonktürün bir uzantısı olarak 1904'te yürürlüğe giren 'Afv-ı Umûmî, bölgedeki devrimci faaliyetleri diplomatik yollarla kontrol altına alma çabasının hukuki bir adımı olmuştur. Bulgar ulusal kimliğinin radikalleşmesi ve ardından gelen siyasi krizler göz önüne alındığında, 1904 'Afv-ı Umûmîsinin basit bir asayiş önlemi olmadığı, aksine Balkanlar'daki milliyetçilik hareketlerinin doğurduğu yapısal bir sonuç olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla af müessesesi, devletlerin hem cezalandırma hem de toplumsal barışı yeniden tesis etme süreçlerinde işlettikleri kritik bir hukuki araçtır. Osmanlı Devleti'nin, Bulgar isyanları karşısında dahi hukuki süreçleri kayıt altına alması ve ağır uluslararası baskılar altında bile meşruiyet zeminini gözeterek umumî af ilan etmesi dikkat çekicidir. Çağdaş hukuk

Manastır ve Kosova vilâyetlerinde uygulamayı kabul edecektir. İhtilal hareketlerinden dolayı mahkûm olanlara ise genel af ilan edecektir. 'Afv-ı Umûmî doğrudan ya da dolaylı olarak muzır faaliyetlere katılanlar, siyasi cinayet işleyenler ile muhtelif suçlardan hüküm giymiş olanların tamamını kapsayacaktır. Ancak vapur, tren ve köprülere dinamitle saldırı düzenleyip cinayetten mahkûm olanlar affı umumiden yararlanamayacaktır (Tekinsoy, 2021, s.67).

sistemlerinde ve modern devletlerde, terör eylemlerine karışmış örgütlü yapılara yönelik bu denli kitlesel-toplu af uygulamalarına nadiren rastlanması, Osmanlı örneğini küresel ölçekte istisnai kılmaktadır. Nitekim literatür ve tarihsel veriler incelendiğinde, devlete karşı sistemli isyan ve terör faaliyetlerine toplu şekilde iştirak etmiş unsurlara yönelik, bu genişlikte şartsız bir genel af uygulamasına dünya tarihinde rastlamak neredeyse imkânsızdır. 1904 ‘Afv-ı Umûmîsi, devletin uluslararası dengeleri gözetme çabası ile hukuki meşruiyet arayışının kesiştiği kavşakta ortaya çıkmış; en zorlu güvenlik krizlerinde dahi hukukun temel ilkelerinden tamamen kopulmadığını teyit etmiştir. Bu yönüyle Osmanlı Devleti’nin 1904 tarihli ‘Afv-ı Umûmî pratiği hem hukuk tarihi hem de uluslararası ilişkiler disiplini açısından günümüze de ışık tutan önemli analitik dersler barındırmaktadır.

Düvel-i Muazzama’nın asimetrik desteğiyle beslenen ayrılıkçı hareketlere karşı, Osmanlı Devleti’nin uyguladığı bu nevi af politikalarının doğurduğu sonuçlar, imparatorluğun son dönemindeki kriz yönetimi ve devlet hafızası açısından bir referans kaynağı sunmaktadır. Nitekim arşiv belgelerinin ve dönemsel gelişmelerin ortaya koyduğu bu tarihsel müktesebat, devletlerin iç güvenlik tehditlerine karşı yürüttüğü dengeleme siyasetinde verilen hukuki ödünlerin ne tür siyasi kırılmalara yol açabileceğini açıkça göstermektedir.

Kaynaklar

- Adanır, F. (2001). *Makedonya Sorunu: Oluşumu ve 1908’e Kadar Gelişimi*, çev. İhsan Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ahbab, Y. (2015). Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903), *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü*, 1(1), 119-151.
- Akyıldız, A. (2009). “Sened-i İttifak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansikopedisi, 36, 512-514.
- Altıntaş, Ö. F. (1996 Eylül). Hukukun Kökeniyle İlgili Teorilere Genel Bir Bakış, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(8), 221-238.
- Arık, F. Şamil. (1995). Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar 1 Suçlar ve Cezalar, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 1-50.
- Armaoğlu, F. (2014). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Avcı, H. E. (2012). Dış Destekli Uluslararası Terör Örgütü Örneği: Daşnaksutyun ve Faaliyetleri (1890-1922), *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 3(1), 89-101.
- Aydın, D. (2002), Uluslararası Ceza Hukukunun Gelişimi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(4), 131-167.
- Aydın, M. (1989). Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri, (Ed. Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry), *Osmanlı Araştırmaları IX*, 9(9), 209-234.
- Aydın, M. (1989). *Şarki Rumeli Vilayeti*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M. (1998). Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibinin Kaçırılması, *Osmanlı Araştırmaları XIII*, 18(18), 239-258.
- Aydın, M. (2012). *Siyasi Tarih İçinde Bulgar Eksarhlığı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Bilke, E. (2022). Fransız İhtilali Sırasında Kıta Avrupası’ndaki Eşitlik Anlayışı ve Tarihi Arka Planı, *Kırıkkale Hukuk Mecmuası*, 2(2), 543-575.
- Birecikli, İ. B. ve Maden F. (2007). Yıldız Suikastı: Ermenilerin Abdülhamid’e Karşı Son Teşebbüsleri Bombalı Saldırı, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 23, 399-424.
- Büyüköztürk, Ş. vd. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (15), Ankara: Pegem Akademi.
- Can, S. (2016). Türk Hukukunda Af Kurumu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 1291-1312.
- Crampton, R. J. (2005). *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Çağrı, M. (1988). “Af”, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1, 395-396.
- Dikici, A. (2010 Kış). Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı, *Karadeniz Araştırmaları*, 6(24), 75-108.
- Doğan B. ve Turan M. (2021). Anayasa Hukuku Bağlamında Medine Vesikası, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 69-95.

- Doğan Ş. (2020). Rus Arşiv Belgeleri Işığında 1896 Osmanlı Bankası Baskını, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (50), 341-355.
- Doğan, Ş. (2020 Aralık). Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 305-329.
- Erkul, F. (2023). Osmanlı Devleti'nde Hukukun Kökeni: Örfi Hukuk, Kanunname ve Dini Hukuk (Şer'), *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 732-751.
- Erman, A. (2025). Selanik'te Bulgar Terörü: Gemiciler ve Terör Eylemleri, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 129-151.
- Foucault, M. (2000). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çeviren M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Hamidullah, M. (1980). *İslâm Peygamberi*, (Çev. S. Tuğ), 1(4), İstanbul: İrfan Yayınevi, 204-228.
- Hatemi, H. (2022). "Hukuk", *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, 2, Ankara. ed. M. A. Yekta Saraç, Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları, 168.
- İnalcık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren yayıncılık.
- Joyce, J. C. (2008 December). The Athenian Amnesty n Scrutiny of 403, *The Classical Quarterly*, 58(02), 507-518.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaya Bozok, F. ve Kılıçparlar Z. (2023 Ocak). Foucault Perspektifinden Cezalandırma Anlayışındaki Değişim, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 14(53), 115-138.
- Kıtanov, V. (2019 Güz). Diplomatic and Journalistic Comments on the Agreement between the Ottoman Empire and the Principality of Bulgaria in 1904, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 85-108.

- Korkmaz, E. (2020). Osmanlı Arşiv Evraklarına Göre İlinden İsyanında Yaşanan Başlıca Olaylar. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS)*, 2(1), 304-333.
- Korkmaz, N. (2017 Yaz). Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Ötekileştirilmesi, *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 69-82.
- Koylu, Z (2017). Makedonya’da Çetelerin Meşrutiyet Kulüplerine Dönüşmesi, *Belleten*, 81(291), 305-328.
- Kuyaksil, A. ve Altunbaş, A. (2012 Kasım). Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 15-46.
- Külçe, S. (1953). *Mareşal Fevzi Çakmak Askeri, Hususi Hayatı*. Ankara: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık.
- Mhardı, G. S. (2023). *Türk Hukuku’nda Af*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayın.
- Özkan, M. (2019). “Medine Vesikası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 212-215.
- Özküçük, F. G. (2011). *I. Meşrutiyet Dönemi Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pamir, A. (2009 Haziran), Orta-Asya Türk Hukukunda “Töre” Kavramı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), 359-375.
- Pehlivan, İ. (2017). *Bulgar Komitacıları ve Komitacılık Faaliyetleri (1866-1913)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saatçi, M. B. (2004). *Makedonya Sorunu 1903-1913*, (Basılmamış Doktora Tezi) Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saygılı, H. (2014). Hüseyin Hilmi Paşa’nın Rumeli Müfettişliği, Döneminde (1902-1908) Rus Diplomatik Misyonlarının Bulgar Komitacıları ile İlişkileri, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 197-226.

- Senyobus, Ş. (1324). *Tarihi Siyasi*, (Mütercim: Ali Raşid), Dersaadet, Kader Matbaası.
- Soyaslan, D. (2001). “Af”. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 18(1), 412-437.
- Şentürk. M. H. (1992). *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşcan, A. (2011). *Bulgaristan’ın Bağımsızlık Sürecinde Kilisenin Fonksiyonel Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekinsoy, Y. E. (2021). *1904 Bulgar Genel Affı (‘Afv-ı ‘Umûmî) Üsküp ve Edirne Hapishanelerindeki Uygulaması*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Tosun, M. (1963). Hammurabi’nin Toprak Kanunları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21(3-4), 127-141.
- Tuğlacı, P. (1984). *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Sadaret Defterleri (A.}d.), 3309 (9 Rabiulevvel 1322 [24 Mayıs 1904]); (A.}d.), 3310 (22 Rabiulevvel 1322 [6 Haziran 1904])
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Rumeli Müfettişliği Defterleri (TFR.1.d), 202 (9 Rabiulevvel 1322 [24 Mayıs 1904])
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), 259/155 (18 Safer 1322 [4 Mayıs 1904])
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.), 887/9 (26 Cemazeyilahir 1322 [7 Eylül 1904])
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Paris Sefareti Belgeleri (HR.SFR.04), 450/67 (16 Safer 1321 [14.05.1903])
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Rumeli Müfettişliği Sadâret ve Başkitâbet Evrakı (TFR.1.A.) 5/433 (17 Muharrem 1321); (TFR.1.A.) 17/1636 (26 Muharrem 1322 [12 Nisan 1904])

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A.HUS.), 333/6 (2 Safer 1313 [25 Temmuz 1895])
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.), 207/93 (27 Şaban 1321 [18 Kasım 1903])
- Uludağ, S. (2007). *İbn-i Haldun, Mukaddime 1(1)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ünlü M. & Yadi, A. (2017). *1904 Bulgar Affı Kapsamında Selanik Hapishanelerinden Tahliye Edilen Bulgarlar*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Vatansever, E. (2019). *Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Watson, A. (2009). Hukuksal Evrim ve Kanun Yapma, (Çev. A. E. Akyazan), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 67(1-2), 231-253.
- Yıldız, İ. (2008). *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Bulgaristan'daki Bağımsızlık Faaliyetleri (1878-1908)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yolcu, C. (2024). *Osmanlı Devleti ve Bulgar Meselesi (1867-1878)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.